

Hågahögen

BARBRO JOHNSEN OCH STIG WELINDER

FORNLÄMNINGSOMRÅDET runt Håga by på andra sidan Hågadalalen bortom de västligaste stadsdelarna i Uppsala, domineras av »Kung Björns hög» med en praktfull utsikt mot staden (figur 1). Den har fått sitt namn genom 1600-talets uppsalalärdes skarpsinniga spekulationer. Oftast kallas högen numera helt enkelt för »Hågahögen».

Hågahögen har upprepade gånger blivit utsatt för rasering, utgrävning, restaurering och allehanda kulturminnesvård. De som en gång byggde högen skulle nog inte känna igen den idag. Den äldsta beskrivningen av högen nedtecknades 1807 av »Phil. Magistern Joh. Janzon, Ord. Amanuens vid K. Acad. Bibliotek i Upsala» på uppdrag av Vitterhetsakademien:

Wid pass 1000 fot Söder ut ifrån Byn är uti denna park en stor jordhög kallad Kung Björns Hög eller Björns Graf; dess form är Hemisphærisk eller snarare Konisk; perpendiculera högden utgör 41 fot och periferien 500 fot; från bas till öfversta Spetsen är på norra sidan 71, och på den södra 77 fot. Den har varit kringsatt med stenar, af hvilka en del blifvit något rubbade, och en del åter alldeles bortförde. På spetsen, samt norra och Västra sidorna finnas flere gropar till 4 eller 5 fots djuplek, hvilka förmodligen tillskapats af senare tiders nyfikenhet, som dock på detta ställe icke lärer funnit annat än sten och grus. Efter det dike, som Landshöfdingen, sedermera Kongl. Rådet Grefve Jacob Gyllenborg lät gräfva på Norra sidan (...) synas ännu tydliga spår. På spetsen af denna kulle står en hög tall, som efter ett åskslag nu är alldeles förtorkad, och tätt bredvid är en ännu högre flaggstång upprett. Kullens nedre del är skogbeväxt.

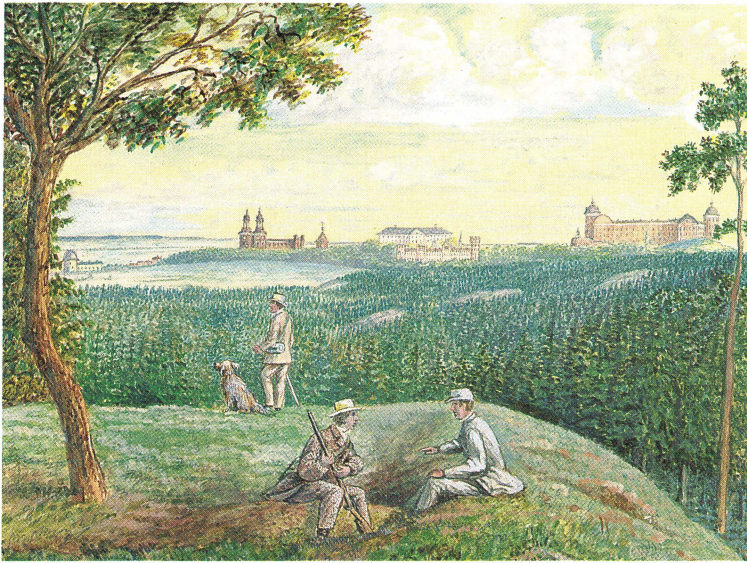

Fig. 1. »Utsigt af Upsala från Kung Björns Graf.» Akvarell av uppsalakonstnären Erik Österlund 1866.

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister innehåller följande lapidariska beskrivning från 1980:

Gravfält, 240×40–80 m st (N-S) bestående av ca. 30 fornlämningar. Dessa utgöres av 4 *högar*, 21 *runda stensättningar* och 2 *resta stenar*, varav 1 osäker.

Den N:a *högen*, kallad Hågahögen eller Kung Björns hög, är ca. 45 m i diam och ca. 7 m h. I ytan ställvis enstaka 0,2–0,4 m st stenar. Kantkedja, 0,3–0,6 m h, av 0,5–1 m l stenar samt i SO en 1,7 m l sten. Högen har avplanat topparti, avschaktad. Schaktningen löper ut mot övre delen av VNV delen. Undersökt 1902-03.

Ungefär mitt emellan den omtalade arkeologiska undersökningen, som leddes av Oscar Almgren, och fornlämningsinventeringens besök på platsen såg Hågahögen ut som i figur 2.

Högen är inte bara omgiven av ett gravfält. Den ligger också i ett fornlämningsrikt område. Det följande skall handla om högen, dess innehåll, dess omgivande kulturlandskap, och om hur allt detta skall förstås som ett förhistoriskt samhälle.

Fig. 2. Hågahögen efter utgrävningen och en del uppnygningsarbeten i början av 1900-talet men före de senaste årtiondenas skogsavverkning och markvård. Foto Gustaf Adolf Hellman 1937. ATA, Stockholm.

Hågahögens datering

Utgrävningen av Hågahögen kunde påvisa en föremålsrik grav i centrum av högen nära dess botten. Föremålen är karaktäristiska för den fjärde av de sex perioder, som Oscar Montelius indelade bronsåldern i för gott ett århundrade sedan. Perioderna kallas enklast möjligt period I–VI. Oscar Montelius periodsystem har visat sig hålla måttet också inför modern kritisk forskning, och Hågahögen kan idag sägas vara ett karaktärsfynd för period IV. Alla föremålen är rimligtvis lagda i graven vid ett och samma tillfälle och skulle därmed visa, hur en föremålsuppsättning ser ut, vars alla föremål har varit i bruk samtidigt.

Oscar Montelius ansåg, att period IV inföll 1100–950 f.Kr. Modern arkeologi anger årtalen 1050–850 f.Kr. Hågahögen själv har daterats med sex C 14-prover av trä, kol och ben (not 1). Fem av dateringarna ger väl samstämmiga värden mellan 2900 och 2750 C 14-år före nutid (nutid = 1950 e.Kr). Det sjätte värdet är 350 C 14-år yngre än de övriga värdena. Date-

ringarna utfördes som ett av laboratoriets första experiment med datering av ben. Detta skulle kunna förklara den stora avvikelser för det sjätte provet. Saken är emellertid problematisk.

Också var och en av de fem acceptabla dateringarna är försedda med felgränser. De kan inte anges som årtal, utan de måste betraktas som utsträckta tider. Om medelvärdet beräknas för alla fem och räknas om till kalenderår erhålls resultatet, att Hågahögen skulle ha byggts i tidsintervallet 1200–900 f.Kr. (not 2).

Bronsålderns kulturlandskap runt Hågahögen

Av de många och varierade fornlämningarna i Hågaområdet blir det således av intresse att kartlägga speciellt dem, som är från bronsåldern. Att kartlägga just de fornlämningar, som byggdes eller var i bruk under period IV eller under de närmast angränsande perioderna, låter sig inte göras.

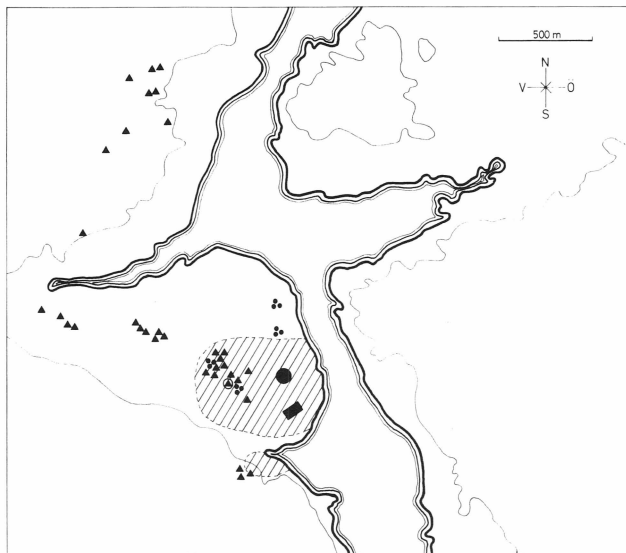
Till bronsåldern hör i Hågaområdet, förutom Hågahögen, en stor mängd skärvstenshögar och ett antal platser med skålgropar i berghällar (figur 3).

Skärvsten är eldsprängd sten. Stenarna har splittrats och blivit smuliga i öppen eld. I skärvstenshögarna ligger skärvstenarna ansamlade kubikmetervis tillsammans med krukskärvor, lerklinningsstycken, sot och kol, djurben och tänder samt något enskilda stenredskap. Allt detta och även skärvstenarna är avfall, som har kastats bort runt husen på en boplats. Originellt för just bronsåldern är, att avfallet innehåller stora mängder skärvsten ur eldstäder och kokgropar, och att stenarna tillsammans med det andra avfallet från slakt och kök och hushållet i övrigt har lagts upp i högar.

Skärvstenshögarna innehåller emellertid också bitar av deglar och gjutformar. Detta gäller även högarna vid Håga. En god del av skärvstenarna kommer från eldstäderna, där man har smält bronzen och hållit deglar och formar varma.

En av skärvstenshögarna vid Håga (not 3) har kastats upp över en gravkista av stenhällar. Det är en ungefär 2 m lång kista av den sort, som var vanlig under bronsålderns första två–tre peri-

Fig. 3. Fornlämningar från bronsåldern vid Hågahögen (stor svart punkt) och husgrunden (»Kung Björns kyrka», svart rektangel) i relation till den dåtida strandlinjen 15 m över havet (den tunna linjen markerar 25 m över havet). Vanligast är skärvestenshögar (svarta trianglar). I en av högarna finns en hällkista (inringad med cirkel). Också några berghällar med skålgropar (svarta punkter) finns nära högen. Inom det streckade området finns skärvesten i åkrarna, och vid några mindre arkeologiska besiktningar och utgrävningar har det påträffats allehanda boplatzavfall. Efter Fornlämningsregistret och ATA, Stockholm.

oder, och som inte får förväxlas med de större hällkistorna från stenålderns slutskede. De förra var avsedda för vardera en person, de senare för tiotals personer. Denna kista visar dels att Hågaområdet var i bruk redan före Hågahögens tid, dels att det finns ett samband mellan gravar och skärvestenshögar.

Vid de senaste decenniernas utgrävningar av skärvestenshögar från bronsåldern har det visat sig, att de ofta innehåller gravar. I högarna ligger samlingar av brända människoben. Högarna är också tämligen ofta omgivna av kantkedjor av stenar på samma sätt som Hågahögen och många andra gravhögar.

I skärvestenshögarna möts således köksavfall, bronsgjuteriavfall och begravnings. Vad som förenar dessa till synes olika företeelser är elden. I såväl kökets kokgropar, som i verkstädernas härdar och i likbålen, brinner eld. Skärvestenar uppkommer, när skörd och slakt omvandlas till mat, när de glänsande bronsmyckena och vapnen skapas, när de dödas kroppar omvandlas till aska. Liv, död och brons möts i skärvestenshögarna, och skärvestenshögarna synliggör och manifesterar det, som var viktigt för bronsålderns människor.

Som vi skall återkomma till är det just liv, död och brons som Hågahögen innehåller.

Boplatsens avfall ligger inte bara i skärvstenshögarna. Inom det rastrerade området i figur 3 är fosfathalten onormalt hög i marken, och enstaka skärvstenar finns i plogfårar, vägskärningar och diken. Allt avfall, såsom slaktrester, fiskrens, kökslask, latrin och mycket annat, bryts i marken ner till fosfater av mikroorganismer och genom kemiska processer. Att mäta och kartlägga markens fosfathalt är ett bekvämt sätt att påvisa var människor har kastat avfall omkring sig. Det är rimligt, att det streckade området i figur 3 ungefär visar läget och storleken av den boplats, där de människor bodde som en gång byggde Hågahögen. Kartan är dock mycket ungefärlig. Det är omöjligt att veta, om skärvstenshögarna längre mot väster och norr har kastats upp på samma boplats eller av de närmaste grannarna på andra boplatser. Det är också omöjligt att veta, om alla skärvstenshögarna har kastats upp samtidigt, eller om några eller de flesta högarna är äldre eller yngre än Hågahögen. Kartan säger bara, att Hågahögen ligger nära eller inom en boplats.

På kartans platser med skålgropar finns vardera några stycken, några centimeter stora och några centimeter djupa, inknackade gropar i det nakna berget. Vid inknackandet av skålgroparna hörs ett rytmiskt ljud, det uppkommer ett stenmjöl, och kvar i berget blir en rund fördjupning. Vad av detta, som var viktigt för bronsålderns människor, är svårt att veta, kanske alltihopa. Knackandet ingick i riter, ceremonier, danser eller kultupptåg. Liv och död var viktigt för bronsålderns människor liksom för nästan alla andra människor. I Hågahögens grav ligger ett svärd. Högen – en rundad upphöjning liksom en skålgrop är en rundad fördjupning – är således manlig. Kanske motsvarar de runda fördjupningarna livets kvinnliga princip. Det är en av många idéer om skålgropar och om hur bronsålderns människor tänkte.

Vi kan sammanfatta, att Hågahögen är byggd inom eller mycket nära en boplats, som har varit i bruk under lång tid. Runt Hågahögen finns ett fornminneslandskap med flera platser med skålgropar och alla skärvstenshögarna. Detta är ett kulturlandskap, som byggdes och användes på ett ritualiserat

sätt. Människornas tankar om vardagen, om mat och avfall, om kvinnligt och manligt, och om de yttersta frågorna, om liv, död och begravningar, är inbyggda i kulturlandskapet. Hågahögen byggdes och användes i ett samhälle, som förklarade sig självt, sin omgivning och världen genom myter, och som upprätthöll världens fortbestånd genom ceremonier och kult.

Hågahögen är svår att förstå.

Föremålsfynd i Hågaområdet

Förutom föremålen i Hågahögen från period IV finns ytterligare ett antal föremål funna nära Håga by, vilka kan antyda hur länge boplatsen vid Håga har varit i bruk.

Äldst är en stenyxa funnen nära husgrunden. Den kan vara från tiden ungefär 4000–3000 f.K. Något årtusende yngre är en annan stenyxa funnen någon kilometer väster om Håga by.

Från den yngsta delen av stenåldern (senneoliticum) eller från bronsålderns två första perioder är en tredje yxa. Den skulle således tillhöra tiden 2400–1250 f.Kr. och skulle kunna vara samtida med gravkistan, som beskrevs i det förra avsnittet.

Samtida med eller strax yngre än Hågahögen är en bronsyxa från period IV eller V, vilket motsvarar tiden 1050–700 f.Kr. Om dessa båda yxor vet man inte mer än att de skulle vara funna inom Håga bys område.

Därmed är listan slut (not 4). Hågahögen synes vara byggd inom en boplats, som har existerat minst ett halvt årtusende, kanske avsevärt längre.

Hågaområdets ekologi

Hågahögen och dess boplats ligger idag vid den dalgång, som genomflytes av Hågaån. Här ligger Håga by på ett litet mera höglänt morän- och bergparti ovanför de omgivande lermarkerna. Vid mitten av bronsåldern låg Hågahögens boplats, som figur 3 visar, invid en fjärd med bräckt vatten. Nedanför boplatsen utbredde sig strandängar, som var i färd med att sakta stiga upp ur havet. Dessa ängar kunde hållas öppna som ypperliga starr- och gräsbevuxna betesmarker.

Hågahögen innehåller hundratals djurben, som fördelar sig på arter på följande sätt:

nötkreatur	67 (%)
får, get	19
häst	+
hund	3
svin	9
ekorre	+
gås	+
gädda	+

Därtill finns ben av räv, hare, mård, vattensork och padda. Benen av dessa djur härrör sannolikast inte från bronsåldern. Djuren har grävt gångar och bon av olika slag i högen, och deras ben har på detta eller på något annat sätt kommit att blandas in i sammanhanget. Det kan för övrigt gälla också en del av benen i tabellen. Alla arterna i tabellen är dock funna med minst ett ben vardera mot botten av högen och skulle därmed vara tämligen säkert samtida med uppförandet av högen.

Proportionerna mellan arterna skulle också något så när åter spegla vad som under bronsåldern kommit att hamna i högen. De är emellertid långt ifrån desamma som proportionerna mellan djuren i boplatsernas betesmarker eller i människornas kosthåll. Det återstår att diskutera, varför det ligger ben i högen. De är inte självklart ett slumpvis urval ur slakt- och köksavfallet.

Tills vidare konstaterar vi, att det gick boskap och betade på strandängarna vid Håga. Svinen kan ha gått och bökat i de skogar, som bredde ut sig på den höglänta marken ovanför ängarna. Får och getter trivdes på de torra enebevuxna markerna högst upp i landskapet i morän- och bergpartierna.

Hågahögen och dess boplatser intar ett typiskt mellansvenskt terrängläge för bronsåldersbygden. Den ligger vid brackvattnen fjärdarna, där lermarker sakta stiger ur havet. De nyskapade, näringsrika betesängarna vid stranden är bygdens ekonomiska styrka. Här har boplatserna kunnat ligga i hundratals år och, i gynnsamma terrängavsnitt som vid Håga, generation efter generation kunnat utnyttja ur havet nyuppstigna betesmarker. Detta

torde vara bakgrunden till att en boplats funnits vid Håga under femhundra år eller mera.

Det är således anmärkningsvärt och måste förklaras, varför man byggt en monumental gravhög just under en av generationerna i denna långa tidsrymd.

Kung Björns kyrka och Predikstolen

Hågahögen är inte den enda anmärkningsvärda fornlämningen vid Håga. Nära högen ligger en husgrund (figur 3). Den kallas också »Kung Björns kyrka». Fornlämningsregistrets beskrivning från 1980 är detaljrik:

Husgrund el. stensättning, rektangulär med rundade ytterhörn, 41×15 m (Ö30°N-V30°S) i yttermått. Inre mått är 33×5–6 m (5 m i bredd i Ö delen, 6 m i V delen). Den inre ytan är plan och i marknivå med några mindre gropar och svackor och med i ytan enstaka 0,2–0,6 m st stenar och intill 1,8 m st block, inrasade från väggpackning. Omges av en vall, 5 m br och 0,4–0,6 m h. Övertorvad med i ytan enstaka 0,15–0,45 m st stenar. Inre kantskoning, rektangulär form av 0,3–0,9 m h och 0,4–1,8 m l stenar, flertalet kantställda. En sten i NÖ hörnet är rest, 1,1 m h och 0,75 m br. Utmed V delen av den S långsidan är en möjlig ingång i vällen, 1,5–2 m br och 0,1–0,25 m dj. Rest av profilschakt vid undersökning? Beväxt med ett flertal rönnbuskar. *Gravbyggnad?*

Husgrunden grävdes ut samtidigt med Hågahögen, men den fyndfattiga utgrävningen kunde inte visa, hur gammal grunden är. Det finns emellertid liknande husgrunder på andra håll i landet, som kan ge ledning.

De närmaste ligger åtta kilometer från Håga mot nordväst vid Broby. Här finns i ett område med skärvestenshögar minst tre husgrunder av samma slag som den vid Håga.

En av grunderna vid Broby är utgrävd. De sparsamma fynden av lerklining, krukskärvor, ben, tänder och några flintredskap visar, att huset byggdes och användes under den yngre halvan av bronsåldern. Rimligtvis är huset vid Hågahögen lika gammalt.

Frågan är emellertid, om husgrunderna verkligen är rester efter hus. Huset vid Broby har, liksom liknande hus på andra håll i landet, varken haft ingång, takbärande stolpar eller eldstad. De förefaller inte vara vanliga bostadshus. I sådana hopas

också avsevärt mera avfall än vad utgrävningarna av grunderna vid Håga och Broby kunde påvisa.

En liknande husgrund, facktermen är »hus av brobytyp», vid Agdatorp i Blekinge var intrikat hopbyggd med ett gravröse. Vid den ståtliga Kiviksgraven i Skåne ligger på samma sätt, om än inte fullt så nära som vid Hågahögen, två husgrunder. Anmärkningsvärt är fornlämningsområdet Tofta högar, också i Skåne. Här finns sju motsvarande grunder av varierande storlek tillsammans med tre storhögar, åtskilliga mindre högar och rösen, en skeppssättning och en berghäll med ett hundratal skålgropar i ett sammangyttrat komplex. Moderna utgrävningar har visat, att vallarna vid Tofta dels har varit takförsedda hus, dels har varit palissadinhägnader. Också här tyder den ringa mängden avfall på att platsen inte har varit en boplats.

Alla dessa platser med brobyhus, vallanläggningar och gravar är att förstå som kultplatser. Ceremonier, processioner, magiska riter, kultiska gästbud, dans och andra kulthandlingar har ägt rum i husen eller de husliknande sten- och jordramarna i anslutning till gravarna. Moderna danska utgrävningar av bronsåldersgravhögar visar för övrigt, att hus eller husliknande byggnader ofta finns under, inuti eller nära intill gravhögarna. I litteraturlistan längst bak i artikeln är några exempel förtecknade.

Bronsålderns gravar är således inte bara gravar. Både vid gravläggningarna och rimligtvis också som en fortlöpande förfäderskult var gravplatserna i bruk för allehanda rituella handlingar och kultupptåg. Gravur, skålgropar och hus bildade en helhet kring vilken människors tankar om liv och död samlades. Dödens mysterium och livets fortbestånd förklarades och försäkrades.

Husgrunden och skålgropshällarna runt Hågahögen visar, att här inte bara har genomförts en begravning. Här har också varit boplatsens kultplats under en längre tid. Och närvaron av husgrunden visar, att kulten vid Hågahögen hade en särskild dignitet. Det är endast vid ett fåtal gravplatser, som det finns motsvarande husgrunder.

Tre kilometer söder om Hågahögen invid samma fjärd ligger fornborgen Predikstolen. Fornborgen synes ha byggts omkring 1200 f.Kr. och ha varit i bruk med ett eller flera uppehåll till omkring 800 f.Kr. Möjligen var den i bruk, då Hågahögen

byggdes. Den aktualiserar frågan, inom hur stort område runt Hågahögen fornlämningarna skall anses vara sammanhörande och förstås i samband med högen. Vi skall försöka förstå Hågahögen och fornborgen tillsammans. Det gör Michael Olausson 1992 i sin beskrivning av den senaste utgrävningen på platsen.

Fornborgar i mälardalarna är med stenvallar omgärdade bergplatåer, som ofta intar dominerande utsiktspunkter i terrängen. De numera vanligen ganska raserade vallarna har ursprungligen varit kallmurade, stöttade av trästockar inuti murarna, försedda med palissader eller byggda som stenistor. De har haft portar.

De hundratals fornborgarna i mälardalarna byggdes med få undantag under järnåldern. Fornborgen söder om Hågahögen är ett av mindre än ett halvduzin kända undantag från bronsåldern. Hågaområdet utpekar sig åter som ett ovanligt område med avseende på fornlämningar från bronsåldern.

Fornborgsvallen vid Håga synes inte ha omgärdat hus. De i flera omgångar sedan femtio år utförda utgrävningarna har däremot påvisat kokgropar, eldstäder och allehanda avfall på borgplatån. Det är därmed osäkert, om fornborgen skall förstås som en befäst boplatz. Sådana är eljest inte helt okända från den

Fig. 4. Bottnen av högen under utgrävningen med kärnröset och trärester efter gravkistan strax ovanför den vita papperslappen. Foto taget under Oscar Almgrens utgrävning 1902. ATA, Stockholm

yngre bronsåldern, om än sällsynta i Sverige. Det är också osäkert, om fornborgen egentligen skall förstås som en borg. Den konventionella benämningen »fornborg» är måhända missvisande och riskerar att ge problematiska associationer till krig och belägringar.

En fornborg är ett betydande, arbetskrävande byggnadsföretag. Det kräver planering och organisation. Fornborgen är en manifestation av makt och styrka. Det är kanske i första hand så den skall förstås: som samlingsplatsen för ett samhälle, där samhällets hövdingamakt och sammanhållning är manifesterad i byggnadsverket och där samhället ständigt manifesterar sig genom återkommande sammankomster, gästbud och den gemensamma kulten.

Det är kanske i själva verket inte så stor skillnad på husgrunden och fornborgen. Båda pekar ut Hågaområdet som ovanligt och anmärkningsvärt i sin samtid. Tillsammans med Hågahögen konstituerar de en exceptionell bronsåldersmiljö. Vi har antytt, att vi tror att denna miljö handlar om hövdingamakt och ett samhälles gemensamma kultutövning för att tillförsäkra livet, döden och världen – och kanske hövdingamakten – ett fortbestånd.

Utgrävningen av Hågahögen

De flesta läsarna är nog förtrogna med Hågahögen och dess fynd sedan förut. Dessa läsare har förstått våra hänsyftningar på högens gravfynd. Andra läsare borde vid det här laget vara både förgäde och nyfikna. Det är hög tid att beskriva utgrävningen av högen och dess innehåll av föremål.

Vi väljer att börja med högens botten och centrum, alltså i motsatt ordning mot hur utgrävningen en gång gick till. Vi följer således den ordning, i vilken högen en gång byggdes.

Under hela högen finns ett lager kol och sot. En intressant idé är, att likbålet har stått på samma plats, som högen sedan byggdes på, men det kan finnas åtskilliga andra skäl att först elda upp ett stort bål på den plats, där högen skulle byggas.

Över brandlagret ligger sten, som jämnar av marken och skapar ett plant underlag för graven. Denna har utgjorts av en

Fig. 5. Ett urval av föremålen ur graven i centrum av Hågahögen. Foto Sören Hallgren 1967. ATA, Stockholm.

träkista av ungefär två och en halv meters längd. Kistan kan ha varit en urholkad, tudelad ekstock, men träresterna av kistan kunde inte säga varken detta eller motsatsen med säkerhet.

Bland och runt träresterna efter kistan låg brända människoben och bronsföremål. Den döde, brände och gravlagde var en spensligt byggd person av medellängd. Det går inte att säga, om det var en kvinna eller man. Den avlidne var en medelålders person, vilket var en ganska normal dödsålder under bronsåldern.

Föremålen i graven är inte brända. Trots detta är enbart brons- och guldföremål bevarade till idag (not 5). Dessa är desto flera (ett urval är avbildade i figur 5):

Bronssvärd med guldbeläggningar och guldnitar på fästet. En del guldnitar kan ha suttit i svärdets skida. En massiv guldknapp till svärdsfästet

Ett glasögonformat *bronsspänne* med guldbelagda skivor

Fyra *bronsknappar* med guldbeläggning på översidan. Två bronsknappar med spröt, varav en har sprötet omvirat med guldtråd

Spiraler av guld, som varit virade kring trådar

Två *rakkniivar* av brons. På den ena är skaftet omlindat med guldtråd

Två *pincetter* av brons

Två *bronshängen* och två bronsfragment, som möjligen också är delar av hängen

Två *krukskärvor* och några bitar *harts* med avtryck av näver

Det mesta tyder på att den begravde skulle ha varit en man. Vi väljer att kalla honom för »han» i fortsättningen.

Figur 6 är en rekonstruktion av mannen i Muldbjerghögen på Jylland. Han begravdes obränd i en ekkista ungefär 300 år före mannen i Hågahögen. Egentligen är Hågagraven något av en anakronism. Under period III kom likbränning att helt ersätta obrända begravningar i Skandinavien. Då upphörde man också att begrava i manslånga ekkistor och stenkistor. I Hågahögen har således likbränning tillämpats helt tidsenligt, men bålrester-na har placerats i en ekkista av full mansstorlek, vilket anknyter till en under period IV konservativ tradition. I levande livet kan Hågamannen ha sett ut ungefär som Muldbjergmannen.

Det är rimligt att tänka sig, att endast Hågamannens kropp blev bränd. I graven placerades han täckt av sin dräkt tillsammans med sitt svärd. Mantelen hölls samman av det guldbelagda praktspännet vid axeln. Svärdsgehänget och mannens bälte var hopsatt med guldbelagda knappar. Mellan en av knapparnas två skivor sitter fortfarande små bitar av två läderremmar. Dräktens textilier har varit försedda med guldomvirade trådar, kanske

Fig. 6. Mannen i Muldbjerg-graven på Jylland. Mannen, som begravdes i Hågahögen ungefär 300 år senare, kan ha burit en dräkt av liknande snitt, men den bör ha varit praktfullare. Teckning Flemming Bau.

som snoddar eller fransar, och från dräkten har hängt blänkande bronshängen.

Tygerna i dräkten bör liksom Muldbjergdräkten ha varit vävda av ull. Kanske var de mönstervävda med flera färger av sorterad vit, grå, brun och svart ull. Kanske var de försedda med brokiga band av växtfärgade garner. Iklädd dräkten med de guldbelagda bronsdetaljerna och med det guldbelagda svärdet

kring livet var Hågamannen en i samtiden unikt praktfull person. Det är berättigt att se honom som en hövding.

I graven finns också två rakknivar och två pincetter. De är karaktäristiska för den yngre bronsålderns mansgravar. Deras förmodade användning framgår av ansiktet på mannen i rekonstruktionsteckningen i figur 6. Frågan blir, varför det finns två vardera av de båda föremålstyperna. Det brukar bara vara en. Kan det vara två män, som är begravda i Hågahögen, trots att de brända benen inte har kunnat visas tillhöra mer än en person? Frågan är värd en stunds begrundan.

Alla föremålen i graven låg inte samlade på samma ställe i nära anslutning till resterna efter kistan. En hel del låg nere bland och under stenarna i högens bottenplan. Här samlades de in under delvis svåra utgrävningsförhållanden. Man hade att sleva upp och vaska en lervälling i ett såll. Fyndens exakta läge och inbördes relationer kunde inte studeras. Det är emellertid klart att en rakkniv och en pincett låg på högens botten under stenarna, medan den andra rakkniven och den andra pincetten låg högre upp mot resterna efter träkistan.

Det vore dock insinuant att påstå, att först har en man blivit begravd på botten av högen med en rakkniv och en pincett och sedan har en annan man blivit begravd i träkistan över stenpackningen med svärdet, spännet och allt det andra inklusive en rakkniv och en pincett. Argument som talar mot detta är, att guldnitar ur svärdsfästet hittades både vid kistan och på högens botten, att de brända benen, som låg både vid kistan och på botten, tillhör endast en person, och att det är den guldomvirade rakkniven och den rikast ornerade pincetten, som kommer från högens botten. Det går ganska tryggt att påstå, att det är endast en man, som har fått en praktfull föremålsuppsättning med sig i graven i Hågahögen.

Runt gravkistan fanns ytterligare trärester, som kunde härröra från en gravkammare byggd av ekstockar. Dessa synes ha varit knuttimrade eller staplade till ett ungefär fem till tio meter stort rum, i vars mitt träkistan med likresterna har stått. Det skulle vara intressant att veta, om detta trärum har varit klätt med bonader, fyllt med matvaror och blommor, innehållit möbler och husgeråd, eller om det bara varit ett yttre rum runt träkis-

Fig. 7. Kämröset av sten över graven i högens centrum. Mannen i bakgrunden arbetar trots den överraskande klädseln med att rita de staplade grästorvorna i den kvarstående profilväggen. Foto taget under Oscar Almgrens utgrävning 1902. ATA, Stockholm.

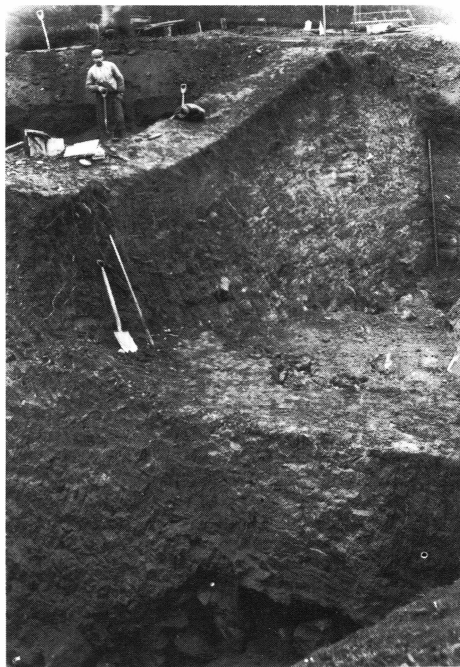

Fig. 8. Utgrävningen av högen var ett drygt arbete före grävskeporns och framlas-tarnas tid. I profilväggen anar man de staplade grästorvorna som svarta streck. Foto taget under Oscar Almgrens utgrävning 1902. ATA, Stockholm.

Fig. 9. Utgrävningen av högen mot slutet av november 1902, då arbetet avbröts i rusk- och snöväder för att återupptas igen och avslutas i april-maj 1903. Foto taget under Oscar Almgrens utgrävning 1902. ATA, Stockholm.

tan. I anknytning till de ovannämnda danska utgrävningarna av bronsåldersgravhögar kan man fundera på om träkammaren har varit utformad som ett hus med väggar, tak och dörr.

Över träkammaren var staplat ett stenröse (figur 7), och över stenröset var högen så avslutad med en mäktig packe av upp och nerlagda grästorvor (figur 8). De var mestadels av lera och innehöll en del kol och sot. Antagligen har de skurits ur grässvålen på strandängarna nedanför platsen, där högen höll på att byggas. Antagligen var det ett drygt arbete att bygga högen. Jordmassorna ställde också till besvär under utgrävningen. Ras inträffade, och man fick bygga skyddsställningar av plank runt högen.

Bland stenarna i röset ända ner på högens botten och mellan grästorvorna i högen fanns de ovan uppräknade djurbenen. Av korna fanns delar från hela kroppen av åtminstone 6–7 djur, av svinen likaså efter minst 1–2 djur. Av fåren fanns endast delar av huvudena och av extremiteterna efter minst 5–6 djur. Förutom djurbenen fanns i högen också anhopningar av kol. Det är rester efter eldar som brann, medan högen växte i höjden.

En nära till hands liggande tanke är, att allt detta är rester

efter arbetsstyrkans matsäck. Kanske det, men tanken kompliceras av att bland djurbenen finns också människoben. Det är en tand, ett nyckelben, två kotor och några delar av armarna och benen av minst tre människor, två fullvuxna och en något yngre, eventuellt en kvinna och två män.

Är också människobenen rester efter måltider? Faktiskt förefaller ett lårben att vara spjälkat på längden på det sätt, som är karaktäristiskt, när man vill komma åt märgen inne i benpipan. Är det rester efter människor, som har dödats i samband med hövdingabegravningen som offer, som gravgåvor till den avlidne, för kannibalistiska måltider? Vår favorittanke är, att vi här står inför en samhällsmakt, som inte bara organiserar byggandet av fornborgsmurar och en monumental gravhög och lägger ner brons och guld i en grav, utan som också råder över människoliv och kan offra människor vid en hövdings gravläggning.

Djuren, människorna och eldarna uppfattar vi som rester efter ceremonier, gästabud och kulhandlingar i samband med gravläggningen och högbyggandet.

En kung eller ett centrum vid Håga

Det är inte Kung Björn, som är begravd i Hågahögen. Han regerade i Birka på ansgarsmissionens tid på 800-talet efter Kristus. Det hindrar inte, att en äldre arkeologiforskning kunde placera en kung i Håga med de gamla sveakungarna som förebild. Så här skrev Birger Nerman 1941:

Den man, som med sådan rik utstyrelse och åtföljd av flera personer gravlagts i en sådan väldig gravhög, måste ha varit en hövding, som rått över stora områden och haft att befalla över många människor. Vi befinna oss här i trakter, där i senare tider svearnas huvudkonungar haft sitt säte, och Hågahögens storlek samt gravgodsets prakt äro fullt jämförliga med förhållandena vid senare tiders konungagravar. Det ligger då nära till hands att tänka sig, att den döde varit en konung över ett svearrike av icke obetydliga dimensioner.

Så kunde saken uttryckas då. Sonja Wigren urskilde i sin doktorsavhandling 1987 bronsåldersboplatser i Södermanland, som hon mera modest i motsats till flertalet samtida boplatser kallade »centrum». Dessa centrumboplatser utmärks av många och stora

skärvtenshögar. De ligger på uddar, som sticker ut i viktiga farleder till sjöss. Vid dessa centrum finns också ett eller ofta flera gravrösen av mäktiga dimensioner. De är minst tjugo meter i diameter. I Södermanland går det att peka på sex sådana centrumboplatser, som alla var i bruk vid mitten av bronsåldern. De ligger jämnt utspridda i landskapet med ett inbördes avstånd av tjugo till trettiofem kilometer.

Sonja Wigren försöker förstå mönstret av centrumboplatser och normalboplatser som ett hövdingasamhälle, där ledande familjer bodde på centrumboplatserna, och där gemensam kult utövades vid de stora gravrösen. Hon tildelar centrumboplatserna »religiös status» och skriver att en centrumboplatz »utgör sannolikt ett administrativt och 'politiskt' centrum. (. . .) Man får anta, att en 'administrativ ledare' är den som upprätthåller kontakterna utåt med i första hand de omgivande centrumbildningarna, och att dessa ledare även haft kontakter nödvändiga för en vidare varuutväxling.»

I Uppland har Sonja Wigren inte kunnat påvisa ett liknande mönster av jämnt spridda centrumboplatser. Det hindrar dock inte att det kan finnas centrumbildningar också norr om Mälaren. Sonja Wigren pekar på just Hågaområdet:

Områden, vilka förslagsvis skulle kunna vara jämförbara med centrumbildningarna i undersökningsområdet (Södermanland) är t ex Hågaområdet med minst elva skärvtenshögar.

Kanske skall mannen i Hågahögen ses just som en person av det slaget som Sonja Wigren skisserar. Det förklarar emellertid inte varför det bara är en sådan person, som är begravd vid Håga. Inte heller varför han är begravd under just period IV, eller varför han är begravd med just ett svärd. Diskussionen går vidare.

Brons i mäljarlandskapen

I Hågahögen lades brons och guld ner i träkistan tillsammans med den döde. Begravningen genomfördes av en grupp människor, som visat att den har tillgång till metall och att den kan förnya tillgången. Gruppen kontrollerade metalltillgången i samhället och visade upp detta vid gravläggningen.

Guldbelagda bronsföremål betydde status och prestige. Ännu mera av både status och prestige erhöll man naturligtvis genom att ceremoniellt visa, att man kunde skänka bort eller förstöra föremålen. Vid en gravläggning gjorde man på sätt och vis bådadera eller ingetdera.

Gruppen berövade inte den döde hans föremål, utan han fick fortsätta att bära dem efter döden. De försvann emellertid för gott i graven, samtidigt som alla visste, att de fanns inuti den gravhög, som låg vid gruppens boplats och kring vilken man utövade sin gemensamma kult.

Det kan vara av intresse att se, om bronsföremål var vanliga eller ovanliga i mälardalarna vid tiden för Hågahögens tillkomst. Det skulle ge en inblick i, hur storleken och arten av Hågaafyndet förhåller sig till samtidens tillgång på metall.

Vad som går att studera är dock inte hur mycket bronsföremål som var i bruk utan endast hur mycket som lades ner i marken i gravar, vid offerhandlingar eller av andra skäl. I figur 10 är tre olika diagram sammanställda, vilka alla på litet olika sätt visar mängden nedlagd brons i mälardalarna under bronsålderns sex perioder.

Det första diagrammet bygger på Gunnar Ekholms katalog från 1921 över bronsåldersföremål funna i Uppland, det andra bygger på Anne Bohlins motsvarande katalog från 1968 över föremål funna i Västmanland, och det tredje bygger på Thomas B. Larssons kartor från 1986 över depåfynd från bronsåldern i hela Sverige. I diagrammet är utvalt depåfynden från Uppland, Södermanland, Västmanland och Närke. De två första diagrammen visar således antalet av alla slags bronsföremål, medan det tredje endast visar sådana föremål, som har lagts ner minst två tillsammans och då inte i gravar. Det är offerföremål, undangömda skatter och kanske en del till.

Med litet variation visar alla tre diagrammen, att föremål lades ner oftare under bronsålderns tre sista perioder än under de tre första. Skillnaderna mellan diagrammen beror inte bara på urvalet av föremål från olika landskap, utan de tre olika katalog- och kartkonstruktörerna har också haft olika uppfattningar om hur periodindelningen för bronsåldern fungerar.

Gunnar Ekholm räknade en hel del föremål till bronsålderns

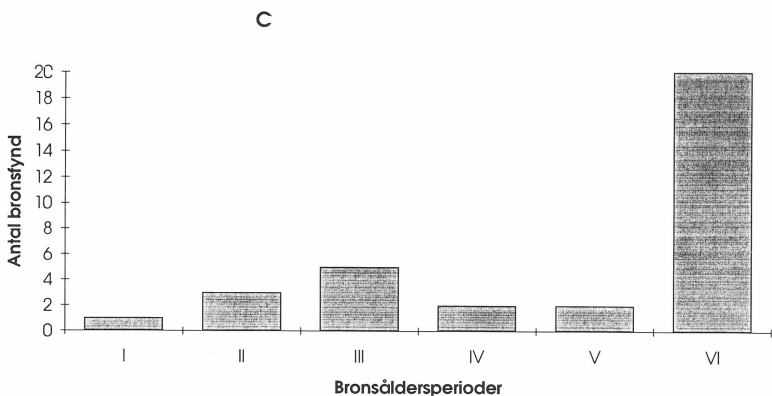
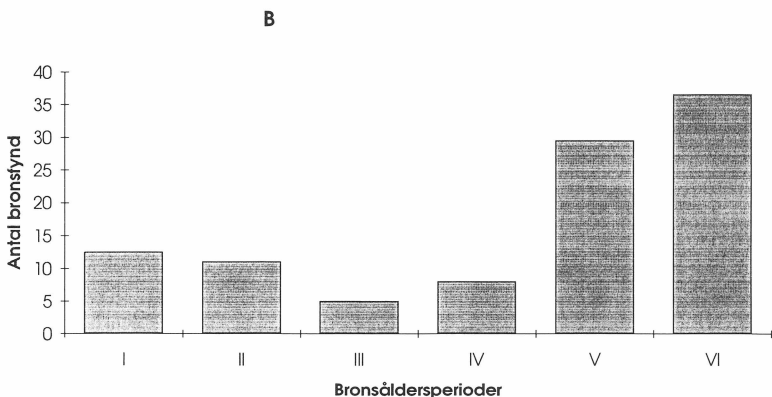
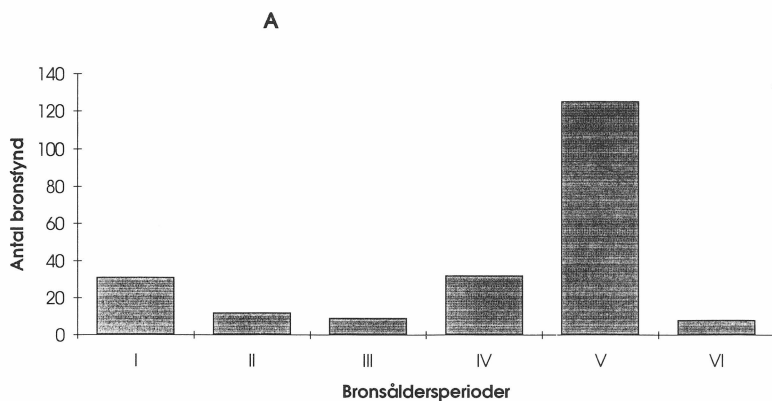

Fig. 10. Mängden bronsfynd i mälardelarna fördelade på bronsålderns sex perioder (I-VI). A = antalet föremål funna i Uppland enligt Ekholm 1921, B = antalet föremål funna i Västmanland enligt Bohlin 1968, C = antalet depåfynd funna i Södermanland, Uppland, Västmanland och Närke enligt Larsson 1986.

första period, vilka numera anses tillhöra slutskedet av stenåldern. Den första perioden är också längre i årtal räknat än de följande fem. De två andra diagrammen ger nog en mera realistisk bild av hur mycket brons, som lades ner under bronsålderns första perioder.

Det första diagrammet visar också ett markant toppvärde i period V. De båda andra har sitt högsta värde i period VI. Detta gäller i synnerhet diagrammet över depåfynd. Skillnaden beror på att de olika arkeologerna har haft olika uppfattningar om hur föremålen skall fördelas på perioderna V och VI. På Gunnar Ekholms tid ansågs period VI vara problematisk eller rent av lite skum. Det var inte mycket som räknades dit. På Anne Bohlins tid ansåg man det vara svårt att hålla isär de båda perioderna. Hon har helt enkelt fördelat föremålen tämligen lika på båda. Thomas B. Larsson har haft det bekvämast. Depåfynd med många föremål är lättast att periodbestämma. Depåerna kan ju dateras efter de mest karaktäristiska föremålen, och de kan anses vara nerlagda vid det tillfälle, som anges av det yngsta föremålet i samlingen. Diagrammet över depåfynden är därmed kanske det som bäst belyser hur mycket brons, som har lagts ner i marken under de olika perioderna.

Hågagraven byggdes under period IV. Alla tre diagrammen, och de två modernaste mest tydligt, visar att det var innan det blev vanligt att lägga ner brons. Hågagraven är ovanlig. Under många hundra år före dess tillkomst, och under ytterligare något eller några århundraden därefter, lades sällan eller aldrig så mycket brons ner i marken på en gång i mälardalens landskapen. Förutom att vara en i samtiden ovanligt bronsrik nedläggning av föremål är Hågagraven därtill helt exceptionell genom den rikliga förekomsten av guld.

Depåfynd från period IV är för övrigt över huvud taget sällsynta i Sverige utanför Skåne och Halland. Thomas B. Larsson såg i sin avhandling från 1986 ett enkelt geografiskt och tidsmässigt mönster i hur depåfynd lades ner under bronsålderns avslutande tre perioder. Om man sätter en passare med spetsen i Danmark och låter den teckna en cirkel, som innefattar Skåne och Halland, så är det innanför denna cirkel, som depånedläggning var vanligt under period IV (figur 11). Om man

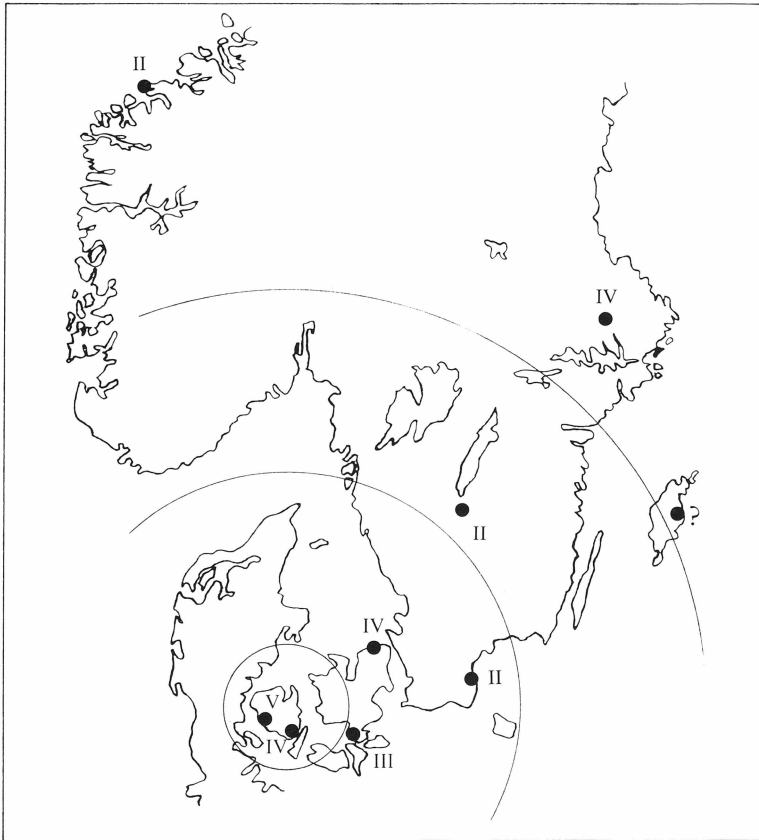

Fig. 11. Gravar från bronsåldern i Skandinavien, vilka skiljer sig från mängden i samtiden genom exceptionella eller särskilt praktfulla fynd. I–VI anger dateringen av gravarna till någon av bronsålderns sex perioder. Frågetecknet anger ett outgrävt, odaterat gravröse. Cirkelarna visar hur idéer spreds norrut under loppet av bronsåldern från Danmark. Delvis efter Thrane 1984 och Larsson 1986.

sedan förlänger cirkelns radie att också innefatta Oslofjordområdet, Västergötland, Öland och Gotland, så fångar cirkeln in det område, där depånedläggning var vanligt i period V. För period VI får cirkelradien utsträckas att omfatta också mälardelarna, och under den perioden hade depånedläggning minskat påtagligt inom den första cirkelns område.

Mälardelarna framstår som anmärkningsvärt i den yngsta delen av bronsåldern. Holger Arbman målade situationen i följande ord 1938 efter en genomgång av de senaste nyfynden från mälardelarna:

Genom dessa nya fynd framstår Mälardalen ännu tydligare än förr som ett självständigt och betydande kulturområde under yngsta bronsåldern och övergången till järnåldern, må vara att kvaliteten på de alster, som utgingo ur de mellansvenska bronsgjutarnas verkstäder, mer sällan stått på en högre konstnärlig nivå. Endast under förutsättning att detta område då, liksom under vikingatiden, intagit en framträdande ställning inom Östersjöhandeln, kan man förstå detta starka uppsving och den därmed följande ansevärd importen av syd- och mellaneuropeiska bronser.

Här har smugit sig in lite nationalromantik och marknadsekonomisk terminologi i formuleringarna. Eljest understryker de väl vad Thomas B. Larssons kartor visar mera exakt. De understryker också, och ännu tydligare, att Håagraven var en i samtiden exceptionell brons- och guldnedläggning.

Hågahögen skall således förstås utifrån följande perspektiv. Gravläggningen följer en sydsandinavisk tradition. De för Danmark och sydligaste Sverige karaktäristiska bronslösande nedläggningsvanorna spred sig som ringar på vattnet under bronsåldern, men hade vid tiden för Hågabegravningen ännu inte allmänt nått mälardalens landskapen. Håagraven är i mälardalens landskapen ovanlig och ovanligt praktfull.

Därmed vet vi något mera om Hågahögen, men ännu är den långt ifrån förklarad. Tvärtom framstår den snarast som mera svårförståelig.

Andra exceptionella gravhögar

Hågahögen är ovanlig betraktad som en praktfull grav från bronsålderns period IV i mälardalens landskapen. Såsom praktgrav är den däremot inte exceptionell. Det är faktiskt ett regelbundet förekommande fenomen under bronsåldern i en god del av södra och mellersta Skandinavien, att en enstaka grav på samma sätt bryter mönstret för det regelbundna.

I figur 11 är markerade de gravar, som liksom Hågahögen framstår i kraftig relief mot bakgrunden av tiotals- och hundratals mera normala bronsåldersgravar. Undantagen finns till synes slumpartat spridda över Danmark, södra Sverige och södra Norge, och de är till synes lika slumpartat spridda över bronsålderns fyra mellersta perioder.

Under period II byggdes Kiviksgraven i Skåne, Sveriges största gravröse med en stenkista med hällristningar på insidan av kistans stenar. Kistan plundrades för drygt tvåhundra år sedan, men till gravföremålen tycks ha hört åtminstone ett svärd och en eller ett par på kontinenten tillverkade drivna bronsaskålar. Under samma period byggdes sannolikt också Mjeltehaugen i Sunnmøre, som liksom Kiviksgraven innehåller en stenkista med hällristningar. Gravhögen vid Sagaholm i Småland har däremot hällristningar på stenarna i kantkedjan. För ingen av dessa två senare gravarna är något bekant om föremål nedlagda i gravarna.

Under period III placerades en bronskittel i en gravhög vid Skallerup på Själland. Kittelen kan rulla på fyra hjul och är försedd med klapperbleck runt randen. Den bör blänkande, rasslande och skvalpande ha rullats in på gästabudsbordet hos någon hövding under andakt och förväntan.

Gotlands största gravröse är Blåtickerör, sannolikt också byggt under bronsålderns första perioder.

Andra praktgravar från period IV liksom Hågahögen är Lydshøj på Själland och Korshøj på Fyn. I Lydshøj fanns en relativt liten stenkista, men den innehöll liksom Hågahögen ett bronsvärd och flera småföremål antingen omvirade med guldtråd eller av massivt guld. I Korshøj fanns också svärd och en lång rad småföremål med guldbeläggningar, omvirade med guldtråd eller av massivt guld. Allt fanns i dubbel uppsättning, två svärd, två rakknivar, två pincetter och så vidare, men det är oklart om gravarna var avsedda för en eller två personer.

Under period V slutligen byggdes Lusehøj på Fyn ut till en hög av imponerande storlek över en grop med de i och för sig ynkliga resterna från ett likbål. Likbålet synes ha varit desto praktfullare innan det antändes. I gropen låg rester efter en vagn, på vilken den svärdsbehängde döde mannen hade legat på bålet. Med på bålet var också allehanda andra saker av brons och guld ur en föremålsuppsättning, unik både till kvalitet och sammansättning, innefattande skålar, kedjor med klapperbleck, nitbeslagna läderremmar och en nål med guldhuvud. Av det mesta av detta finns bara småbitar kvar.

Därmed är en liten katalog avslutad. Bronsålderns samhälle

har fungerat så, att då och då till synes tämligen slumpvis byggs en grav med osedvanlig prakt. Det rör sig aldrig om mer än en grav på samma plats och under samma period. Plötsligt framstår ett område som anmärkningsvärt under en generation. I nästa generation är så området åter igen inte märkvärdigare än andra områden. Samma fenomen syns gång på gång med ojämna mellanrum över hela den skandinaviska bronsålderns område. Det hela ger ett intryck av brist på stabilitet och kontinuitet.

Ett instabilt samhälle

Med utgångspunkt i sin totala överblick över gravfynd och depåfynd i olika delar av Skandinavien under hela bronsåldern summerade Thomas B. Larsson situationen så här:

Under slutet av stenåldern och den äldsta bronsåldern omvandlas överskottsproduktionen genom byte till prestigeföremål, som importerats från den europeiska kontinenten, väsentligen kantlyxor, medan vapen som svärd och yxor, vilka är karaktäristiska för den skandinaviska bronsålderns höjdpunkt under period II, i stor utsträckning är inhemskt tillverkade. I en ostabil samhällssituation med inbördes stridigheter, och med ett ökande behov av prestigeföremål avsedda att användas till att påverka styrkeförhållandena grupper emellan, blir nya och kraftfulla symboler nödvändiga såsom vapen och monumentala gravar. Detta slags manifestationer når sin höjdpunkt under period II i Sydskandinavien.

Den sydsandinaviska typen av samhälle och dess manifestationer spred sig som ringar på vattnet under bronsåldern. Vi har tidigare med hjälp av Thomas B. Larssons kartor visat, att det gällde sedvänjan att lägga ner bronsdepåer i marken (figur 11). Hågahögen byggdes under period IV, när den situation, som rådde i Danmark och Skåne under period II, hade spritt sig norrut längs Skandinaviska halvön.

Kristian Kristiansen tecknade 1991 en process i flera steg för hur samhället förändrades under loppet av bronsåldern:

- (1) Metall börjar förekomma i handel och gåvoutbyte. Långväga bytesrelationer och allianser etableras.
- (2) Hövdingar tillskansar sig kontrollen över metallen. Hantverkare knyts till hövdingarna.

- (3) En hövdingaelit uppkommer i samhället. Metallen kommer att ingå i hövdingarnas framvisande av status och prestige.
- (4) Metalltillförseln minskar. En metallkris uppstår. Krisen var som djupast under period III.
- (5) Hövdingarna bekämpar varandra inbördes i försök att upprätthålla sin makt.
- (6) Överhövdingar etablerar sig. Deras behov av att framvisa och legitimera sin makt tar sig uttryck i en ökad investering i offernedläggningar och gravbyggnade.

Hågahögen skulle således ha uppförts vid en tidpunkt, då en typ av ostabilt samhälle med varandra inbördes bekämpande hövdingar sprids norrut till mälardelarna söderifrån. Hövdingarna i detta samhälle skulle använda knappa tillgångar till importerad metall på ett slösaktigt sätt i ceremonier och ritualer för att framvisa makt och prestige. Vapen och monumentala gravar skulle vara karaktäristiska symboler.

Karaktäristiskt för Danmark och Skåne är, att efter det att bronsålderns metallkontrollerande hövdingasamhälle etablerats under perioderna I–II och efter det att metallkrisen i period III övervunnits, blir depåfynd och gravar mindre manligt betonade. Med hjälp av kartor, fyndkataloger och idéer kan Thomas B. Larsson beskriva saken så här:

I det skandinaviska bronsålderssamhällets område som helhet riktar sig den ökande depånedläggningen under period II symboliskt mot både det manliga och det kvinnliga könet. Emellertid är inte balansen mellan könen lika överallt inom Sydsandinavien. Relationen mellan manligt och kvinnligt är ungefär lika i Danmark, medan en manlig dominans uppkommer med ökande avstånd från detta centrum.

I samhällen, där släktskap räknas på den manliga sidan, är den könssymbolik, som är inbäddad i nedläggningen av föremål i marken, beroende av tillgången på brons. I områden med en stadig och tillräcklig tillförsel av brons kommer båda könen att vara representerade lika. I mera perifera områden, där bronsstillgången är knapp, kommer de dominerande männen att framhäva manlighet vid depånedläggningarna.

Återigen får processer i bronsålderns samhälle ses på som en vågrörelse efter en sten kastad i vattnet i Danmark. Den manliga Hågagraven ligger perifert i rummet och sent i tiden jämfört med samhällsförändringar i det danska området.

Vi kan nu summera några faktorer, i relation till vilka Håga-graven kan förstås. Den byggdes i en tid, då ett slags hövdingasamhälle etablerades med sydsandinaviskt föredöme i mälarskapen. Inbördes stridande manliga hövdingar använde bronsföremål, i synnerhet vapen, och monumentala gravar för att visa fram makt och prestige.

Under period VI, då tillgången till brons var som störst i mälarskapen (figur 10), lades depåer ned med ett helt annat innehåll än i Håga-graven. Depåfyndet från Hökåsen strax norr om Västerås kan få vara ett exempel. Här lades under period VI följande föremål ner tillsammans:

Två halsringar

En armring

En fingerring

Sju dräknålar

Ett glasögonformat spänne

En spiral och ytterligare några svårbestämda småsaker

Detta ser ut att vara metalldelarna i en eller ett par kvinnors dräkter, som blivit utlagda som offer till gudar, eller makter eller vad meningen med denna depånedläggning kan ha varit.

Håga-graven är emellertid en mansgrav med ett svärd. Den uppfördes i ett samhälle, till vilket brons ständigt kom utifrån, om än i en knapp ström, och i vilket det gav prestige att förstöra brons. I samhället vid Håga gjordes det i period IV genom att lägga en vapen- och dräktutrustning tillsammans med de brända resterna av en man i en monumental gravhög.

Överblicken över samhällsförändringar under hela bronsåldern i hela Sydsandinavien har kunnat ge en inblick i varför denna grav finns just i mälarskapen och byggdes just i period IV. Det återstår att diskutera, varför det är en mansgrav med ett svärd.

Hågasvärdet

Svärdet i Håga-högen är ett grepptungesvärd. Det har haft plattor av ben, horn, trä eller kanske rentav bärnsten fastsatta med guldnitar på båda sidor om fästet (figur 5 och 12).

Liknande svärd tillverkades under bronsåldern från och med period II till och med period V. Hågasvärdets detaljer visar, att det tillverkades under period IV. Evert Baudou, som 1960 sammanställde översikter över alla bronsföremål i Sverige från perioderna IV–VI i en avhandling, anser att svärdet är tillverkat i Danmark. Ytterligre fyra likartade svärd med guldbeläggningar är kända. De är alla funna i Danmark.

Svärdets fäste är överraskande litet och kort. Inte ens den minsta hand kan fatta svärdet med ett stadigt grepp. Man måste hålla det med handen också över underhjättet och med tummen eller en eller ett par fingrar ner utefter klingan. En tanke är, att det inte är ett huggsvärd utan snarare ett sticksvärd. En grundlig studie 1983 av Kristian Kristiansen av danska svärd från period III visar emellertid, att svärden använts båda för att ge och parera hugg. Många av svärden har både huggmärken och kraftig slipning och skärpning av eggarna.

Någon liknande studie av svärd från period IV finns inte. Vi har studerat Hågasvärdet och ytterligare ett tiotal greppungesvärd i Statens historiska museers samlingar. Av de mera välbevarade svärden hade ett huggmärken i eggen. Detta svärd och ytterligare ett annat (not 6) hade spetsen kraftigt skärpt. Svärdens längsgående ornamentala ränder var bortslipade vid spetsen, och spetsen hade blivit kortare och tvärare genom slipningen. Uppenbarligen är en del greppungesvärd använda i kamp att hugga och sticka med.

Hågasvärdet är dåligt bevarat. Spetsen och eggarna är korroderade och delvis bortvittrade. Vi kunde inte iaktta, att svärdet skulle ha märken efter bruk, eller att det skulle ha blivit uppskärpt. Till skillnad från en del av svärden, som hade räfflor efter slipning i knippen i flera riktningar utefter flatsidorna och ofta kraftigare mot spetsen, har Hågasvärdet bara en fin parallell striering. Det tror vi är märken efter svärdets första putsning och slipning efter gjutningen.

Litet försiktigt tror vi, att Hågasvärdet aldrig har varit i bruk i kamp. Dess form och storlek överensstämmer emellertid med andra svärd, som har deltagit i strid. Inget hindrar, att det skulle kunna ha gällt också Hågasvärdet, men vi kan inte se det på svärdet självt.

Fig. 12. Hågasvärdet. Längd 78 cm.

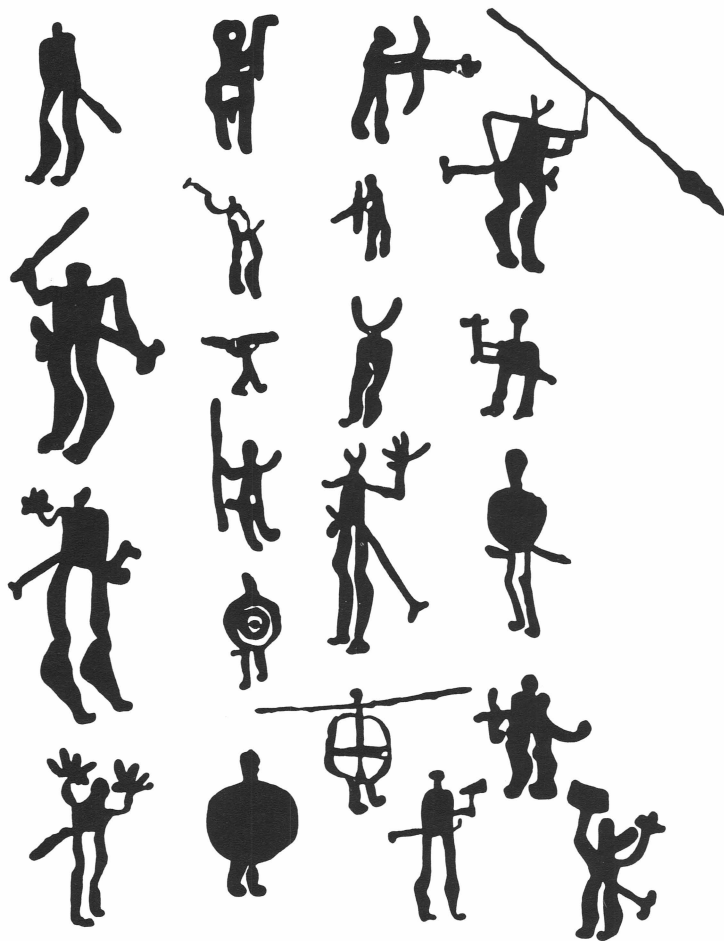

Fig. 13. Beväpnade män på
hällristningar i Bohuslän.
Från Nordbladh 1989.

Mannen, som begravdes i Hågahögen, var medlem av ett samhälle där svärdskamp förekom, men han eller åtminstone hans svärd har inte varit med i dessa kamper.

Instabil stabilitet

Vi har hitintills karakteriserat bronsålderns samhälle som ett instabilt samhälle uppbyggt kring varandra inbördes bekämpan-

de hövdingar. Frågan blir, hur ett sådant samhälle kan äga bestånd århundrade efter århundrade och fortlöpande införa brons och guld från kontinenten. Svärden och andra vapen ger ett svar.

Studien av bruket av de danska svärden pekar mot en uppdelning av samhällets ledande män i två grupper. Den ena gruppen bär svärd, som inte användes i kamp. De svärden ligger i mera praktfulla gravar. Den andra gruppens svärd har däremot huggmärken i eggarna och är kraftigt uppskärpta. De svärden ligger i mindre praktfulla gravar.

Hällristningarna i Bohuslän, vars ålder i förhållande till Oscar Montelius sexperiodsystem är osäker, innehåller många bilder av beväpnade män (figur 13). De bär svärd, spjut eller lansar, yxor, ofta sköldar och ibland hjälmar.

Jarl Nordbladh, vars resonemang från 1989 vi här följer, har noterat, att de beväpnade männen förekommer i kampscener två och två. Om flera personer i samma scen är beväpnade, ger de andra intryck av att vara åskådare, eller sekunder som Jarl Nordbladh uttrycker det. Männen är avbildade som likstora, stående mot varandra, utan att vapnen berör varandra eller männens kroppar. De är inte avbildade som skadade eller dödade. Kampscenerna ser ut att avbilda formaliserade envig, där kampen är huvudsaken, inte att skada, döda eller ens besegra motståndaren.

Hjältarnas tvekamper utanför Trojas murar utkämpades på liv och död, men kanske kan Hektors utmaning ge något av en aning om hur ritualiserade strider utkämpades mellan bronsålderssamhällets ledande män enligt traditionsbundna regler. Samtidigt ges en glimt av gravläggningssedvänjor, som påminner om Hågahögen:

... och Hektor gladde sig högt vid de orden,
trädde i mitten fram och hejdade troernas leder,
hållande mitt om sin lans, och dessa då satte sig alla.
Och Agamemnon akajernas män lät sätta sig även.
Som när för västanvind en krusning går vitt över havet,
då det blåst nyligen upp, och det svartnar på väldiga djupet,
sålunda radade lederna sig av akajer och troer
vitt över slätten. I härarnas mitt nu talade Hektor:
»Dock, bland er finns ju allt vad Akaja har ypperst av hjältar.

Vilken av dessa som nu känner lust att mig möta i envig,
träde ur hären han fram för att kämpa mot frejdade Hektor!
Detta förslag vill jag ställa, oss båda må Zeus vara vittne:
dödar han mig i strid med det långa och vässade spjutet,
då må han draga min rustning av och den bära till skeppen,
men till mitt hem skall han sända mitt lik, att på flammande bålet
jag måtte brännas som död av troer och troiska kvinnor.
Men om han faller för mig, och Apollon förunnar mig
heder, då skall jag bringa hans rustning som rov till det heliga Troja
och hänga upp den som skänk i templet hos Foibos Apollon,
men honom själv däremot skall jag sända till toftade skeppen,
att ha må läggas i jord av akajernas lockiga söner och de
må resa åt honom en gravhög vid bred Hellespontos.»

Trojanska kriget utkämpades mellan större härar och med mera blodsutgjutelse än vad som kan tänkas som realistiskt för mellansvensk bronsålder några hundra år innan Illiaden skrevs ner. Hällristningarnas bilder och bruksspåren på svärdens antyder dock, att kamp och krig var av grundläggande betydelse i bronsålderns samhälle.

De många hövdingadömena bekämpade varandra inbördes i ritualiserade krig, där envigsliknande kamper var viktiga. En balans mellan hövdingadömena upprätthölls genom ständiga kamper. Inget hövdingadöme fick övertaget över något annat. Om ett visade sig för starkt, så kunde de andra återställa balansen genom att ingå tillfälliga allianser. På detta sätt kunde alla upprätthålla en lokal självständighet, och ingen behövde underkasta sig av andra dikterade regler. Samhället var instabilt, men en dynamisk stabilitet upprätthölls genom dessa ständiga, ritualiserade kamper.

I ett sådant samhälle kan Hågahögen ges en dubbel förståelse. Dels kan Hågahögen och de andra praktgravarna, som slumpvis förekommer inom det skandinaviska bronsåldersområdet, ses som tillfälliga rubbningar av balansen mellan hövdingadömena. Ett av dem har förmått demonstrera sina maktanspråk genom att bygga en större och praktfullare grav än de andra. Dels blir det klart, varför det ligger en svärdbeväpnad man i Hågahögen. I kampen hövdingadömena emellan visar man vid gravläggningen fram vapen, strid, manlighet och manlig prestige. Krigaren är en kraftfull och viktig medlem av samhället. Detta säger graven,

även om den i Hågahögen gravlagde själv inte deltog i kamperna. Det gjorde inte den absoluta toppen i samhället.

Avslutande sammanfattning

Vi har inte gett någon enkel och entydig förklaring till varför Hågahögen ligger just där den ligger, varför den har byggts just under bronsålderns fjärde period, eller varför den rests just över en man och ett praktsvärd. Tvärtom, vi har pekat på olika samhällsprocesser och olika geografiska och tidsmässiga perspektiv, som kan hjälpa till att skapa en förståelse. I sammanfattningen skall vi dock försöka vara tydligare.

Hågahögen ligger inom ett boplatsoområde, som hade varit i bruk kanske ett årtusende, när högen byggdes. Under bronsåldern möjliggjorde strandängarnas betesmarker och skogens vilt en överskottsproduktion, som av hövdingar samlades in och användes i en gåvobyteshandel med andra både närboende och mera avlägsna hövdingar. Fornborgen visar på hövdingarnas förmåga att organisera arbetskraft. Den kan också ha fungerat som lagerplats för bytesvaror och som upplagsplats för förråd.

Hövdingarna bytte till sig brons, antingen färdiga praktföremål som Hågasvärdet eller råmaterialet för de egna hantverkarnas arbete. Bronsföremålen var de ledande hövdingarnas makt, status och prestige. Dessa egenskaper förstärktes genom att bronsföremålen regelbundet förstördes genom att läggas ner i marken vid offerceremonier och begravningar såsom i Hågagraven, eller vid depånedläggningar såsom Høkåsenfyndet.

Den hövding, som var knuten till Hågaområdet, var en av många. Genom gåvobyte, allianser och ritualiserade strider upprätthölls en balans mellan hövdingadömena. Inget fick övertag över de andra.

Mot denna bakgrund kan Hågahögen förstås på följande sätt. I Hågaområdet har byggts en större gravhög och genomförts en praktfullare gravläggning, då balansen mellan hövdingarna tillfälligt rubbats och hövdingen i Hågaområdet kunnat visa upp mera makt och prakt än de andra.

Kanske är det däremot ingen tillfällighet, att det skedde just

under period IV. Det var då som idéerna om bronsålderssamhällets utformning spreds norrut längs Skandinaviska halvöns östra sida och etablerades i mälardalslandskapen. Hågahögen är en manifestation inom ett nytt samhälle. Den visar, hur en ny makt, nya släkter, nya hövdingar etablerade sig.

Enligt denna tanke skulle Hågahögen inte vara betydelsefull som gravplatsen för *en* hövding, utan det skulle vara den färdigbyggda högen, minnet av och legenderna om begravningssceremonierna, huset invid högen och skålgropshällarna i närheten och de ritualer och ceremonier, som där fortlöpande ägde rum, som var av betydelse i det dåtida samhället. Här utspelades ständigt i mytens och kultens form livets och dödens, det kvinnliga och det manliga, samhällets och hövdingadömet drama. Hågahögen var ett monument och en kultplats.

En avslutningsvis berättigad fråga är naturligtvis var alla andra människor är begravda, de hundratals människor som under århundradenas gång dog i Hågaområdet förutom mannen i Hågahögens centrum. Någon ligger i stenkistan, som skymtar i en av skärvstenshögar. Ett par ligger kringspredda i Hågahögens sten- och jordmassor. De flesta vet vi inte var de placerades. Kanske i de många andra skärvstenshögar eller i en del av de småhögar och stensättningar, som ligger vid foten av Hågahögen och spridda runt omkring i fornminneslandskapet runt högen, utan att vi vet, hur gamla de är eller vad de innehåller. Det var Hågahögen som var avsedd att bli monument och myt.

Noter

- (1) Laboratoriet för radioaktiv datering, Stockholm, St 2304–2306, 2308–2309, 2319
- (2) Egentligen 1200–1190 och 1160–900 f.Kr. med sannolikheten 68.3 %
- (3) Fornl. nr 366
- (4) Museet för Nordiska Fornsaker, Uppsala, nr 983, 3313, 4225 och 5882
- (5) Statens historiska museer, Stockholm, nr 11915
- (6) Statens historiska museer, Stockholm, nr 10665 från Gotland och nr 302 från Småland

Litteratur

I den följande listan är samlad en del väsentligen svensk och dansk arkeologisk litteratur om bronsåldern, som berör Hågahögen eller är av betydelse för att förstå det samhälle som byggde och använde gravhögen.

De viktigaste källorna till originalkunskap om Hågahögen är Oscar Almgrens bok från 1905 och de handlingar, som i Antikvarisk-Topografiska Arkivet, Stockholm, ligger sorterade under rubriken »Håga, Bondkyrka socken, Uppland».

FORNLÄMNINGARNA VID HÅGA

- Almgren, O. 1905. »Kung Björns hög och andra forn-lämningar vid Håga. Stockholm
- Damell, D. 1979. Hågadalen. *Upplands Fornminnes-förening. Årsbok 1979: 7–18*
- Forsberg, L. & Hjärthner-Holder, E. 1985. Ett »titt-hål» med mersmak – vårens seminariegrävning i Håga. *Fjölnir* 4/3: 15–27

DATERINGEN AV HÖGEN

- Baudou, E. 1960. *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Stockholm (sid. 321, gravfynd nr 497)
- Lamm, J.P. 1989. Hågafyndet tyvärr aktuellt igen. En uppsummering av fakta med anledning av stölden av det glasögonformiga spännet. *Fornvännen* 84: 201–206

UPPLANDS BRONSÅLDER

- Ekholm, G. 1921. *Studier i Upplands bebyggelsehistoria. II. Bronsåldern*. Uppsala
- Kjellén, E. & Hyenstrand, Å. 1977. *Hällristningar och bronsålderssamhälle i sydvästra Uppland*. Upplands Fornminnesförenings Tidskrift 49

HÄLLKISTOR I MÄLARLANDSKAPEN

- Andersson, K. & Hjärthner-Holder, E. 1988. Annelund – ett senneolitiskt bebyggelsekomplex i sydvästra Uppland. *Fornvännen* 83: 209–215
- Apel, J. 1992. Aspekter på senneolitikum i norra Mälardalen – eller släkten framför allt... *Fjölnir* 11/1: 5–21

HUS I ANKNYTNING TILL GRAVAR

- Arbman, H. 1938. En bronsåldersbygd. Utgrävningen vid Agdetorp i Nättraby socken, Blekinge. *Blekingeboken* 1938: 10–24
- Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985*. Det Arkæologiske Nævn, København 1986 (sid. 60, 84)
- Arkæologiske udgravninger i Danmark 1986*. Det Arkæologiske Nævn, København 1987 (sid. 136)
- Arkæologiske udgravninger i Danmark 1987*. Det Arkæologiske Nævn, København 1988 (sid. 127)
- Arkæologiske udgravninger i Danmark 1988*. Det Ar-

kæologiske Nævn, København 1989 (sid. 162–163)

- Burenhult, G. 1981. Stenåldersbilder. *Hällristningar och stenåldersekonomi*. Stockholm (sid. 383–409)
- Schönbeck, B. 1952. Bronsåldershus i Uppland. *Tor* 1949–1951: 23–45

FORNBORGAR OCH BEFÄSTNINGAR FRÅN BRONSÅLDERN

- Engström, J. 1984. *Torsburgen. Tolkning av en gotländsk fornborg*. Uppsala (sid. 89–90)
- Larsson, Th.B. 1990. 2500-årig östgötagård inhägnad med palissad. *Populär Arkeologi* 8/2: 4–6
- Olausson, M. 1992. Nu vet man att det finns fornborgar från bronsåldern. *Populär Arkeologi* 10/1: 7–10

FORNLÄMNINGARNA VID HÅGA SOM ETT CENTRUM

- Nerman, B. 1941. *Sveriges rikes uppkomst*. Stockholm (sid. 16–17)
- Wigren, S. 1987. *Sörmländsk bronsåldersbygd. En studie av tidiga centrumbildningar daterade med termoluminescens*. Stockholm (sid. 135)

BRONSÅLDERSFÖREMÅL FUNNA I MÄLARLANDSKAPEN

- Bohlin, A. 1968. Västmanlands bronsålder. *Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift* 47: 98–162
- Ekholm, G. 1921. *Studier i Upplands bebyggelsehistoria. II. Bronsåldern*. Uppsala
- Larsson, Th.B. 1986. *The Bronze Age metalwork in Southern Sweden. Aspects of social and spatial organization 1800-500 B.C.* Umeå (Figs. 99, 101)

EKONOMISKA OCH SOCIALA STRUKTURER I SKANDI-NAVIENS BRONSÅLDER

- Arbman, H. 1938. Mälardalen som kulturcentrum under yngsta bronsåldern. Sid. 83–109 i *Winther-Festschrift*, København
- Kristiansen, K. 1991. Chieftoms, states, and systems of social evolution. Sid. 16–43 i *Chieftoms: power, economy, and ideology*, Cambridge
- Larsson, Th.B. 1986. *The Bronze Age metalwork in Southern Sweden. Aspects of social and spatial organization 1800-500 B.C.* Umeå

EXCEPTIONELLA GRAVHÖGAR FRÅN BRONSÅLDERN

- Althin, C.-A. 1945. *Studien zu den bronzezeitlichen Felszeichnungen von Skåne. I. Textteil.* Lund (sid. 60–67)
- Blinkenberg, Ch. 1895. Etrurisk kedelvogn, funden ved Skallerup. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1895: 360–375
- Mandt, G. 1983. Tradition and diffusion in West-Norwegian rock art. Mjeltehaugen revisited. *Norwegian Archaeological Review* 16/1: 14–32
- Nilsson, P.E. 1986. Samhällsstruktur i gotländska bronsåldersrösen. En korologisk studie med sondator. *Universitetets Oldsaksamling, Varia* 12: 67–87
- Thrane, H. 1984. *Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder.* Odense
- Wihlborg, A. 1977. Sagaholm. A Bronze Age barrow with rock-carvings. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1977–1978: 110–128

GREPTUNGESVÄRD OCH BRUKSSPÅR PÅ SVÄRD

- Baudou, E. 1960. *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis.* Stockholm (sid. 9–10)
- Kristiansen, K. 1983. Kriger og høvding i Danmarks bronzealder. Et bidrag til bronzealdersværdets kulturhistorie. Sid. 63–87 i *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle*, Lund (sid. 63–72)
- Sprockhoff, E. 1931. *Die germanischen Griffzungenschwerter.* Berlin

SAMHÄLLSMEKANISMER

- Kristiansen, K. 1983. Kriger og høvding i Danmarks bronzealder. Et bidrag til bronzealdersværdets kulturhistorie. Sid. 63–87 i *Struktur och förändring i bronsålderns samhälle*, Lund
- Nordbladh, J. 1989. Armour and fighting in the South Scandinavian Bronze Age, especially in view of rock art representations. Sid. 323–333 i *Approaches to Swedish Prehistory*, Oxford